

УДК 342.228 (477)

О. Г. КУШНІРЕНКО,

канд. юрид. наук, доц.,
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»;

І. А. КУЗНЕЦОВ,

канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний
педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди,
м. Харків

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ДЕРЖАВНИХ СИМВОЛІВ УКРАЇНИ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано проблеми законодавчого закріплення та використання державних символів України. Державні символи виконують соціальну, політичну та представницьку функцію, які важливі для подальшого функціонування держави. Вони є символами незалежності і самостійності держави, які виокремлюють її серед інших держав на політичній арені.

Ключові слова: державні символи, незалежність, суверенітет, Конституція України.

Поряд з іншими загальноновизнаними атрибутами державності прапор, герб і гімн відіграють важливу суспільно-політичну роль як в механізмі функціонування держави, так і в процесі утвердження її незалежності та суверенітету. Природно, що такі символи повинні мати належну систему конституційно-правового регулювання, яка передбачає порядок їх створення та використання, а також ефективний правовий захист цих символів як однієї з необхідних ознак сучасної суверенної держави. Ці та інші питання об'єктивно виникли ще в серпні 1991 р., коли Україна отримала свою незалежність, але і сьогодні, як не дивно, не втратили свого значення.

Актуальність поширення в Україні знань щодо державної символіки навряд чи вимагає спеціального обґрунтування. Можна наводити безліч прикладів на підтвердження того, що саме брак таких знань у багатьох осіб, поряд із недосконалим законодавством в цій сфері, негативно впливає на імідж держави, не сприяє вихованню громадян у дусі поваги й шанування державної

символіки. Тому слід констатувати, що значна частина питань, пов'язаних з конституційно-правовим статусом державних символів України, залишається невирішеною і малодослідженою в науці конституційного права. Разом з тим слід відмітити, що вказаними проблемами в останні роки все більше цікавляться як наукові так і практичні працівники. Значний внесок у дослідження цього надзвичайно важливого правового інституту зробив П. Б. Стецюк [5].

Специфіка України, яка породжує безліч проблем, полягає в тому, що Україна в минулому не мала повну державність і традицій тривалого самостійного існування, законотворчості. Саме цим можна пояснити низку проблем сучасної України, зокрема в становленні і розвитку законодавства про державні символи. Прикро визнавати, але станом на 2011 р., окрім Конституції, в нашій державі діє лише один Закон України «Про Державний Гімн України» [4], а інші, незважаючи на імперативні вимоги ст. 20 Основного Закону, не прийнято і цьому важко знайти розумне пояснення.

Звісно, що такі історичні святині, як прапор, герб і гімн, які повинен мати кожен народ, що пам'ятає свою історію, не робляться на замовлення, а приходять до сердець людей часто тернистим шляхом буття самого народу. У зв'язку з цим слід відзначати, що в українського народу можливість звернутися до витоків державних символів з'явилася, як вже вказувалося, у зв'язку з державною незалежністю України, а чинна Конституція зобов'язала відповідні державні органи прийняти необхідні закони про державну символіку.

Повертаючись до витоків державних символів, слід відмітити, що в основі цього поняття лежить слово грецького походження – «symbolen», яке в стародавній Греції означало «умовний знак для членів таємного угруповання», а пізніше стало розумітися як «умовний (речовий, графічний, звуковий) знак, що означає певне поняття, ідею» [3, с. 342]. На думку Е. Фромма, мова символів є чи не єдиною універсальною мовою, яку створило людство і яка присутня в усіх культурах та в усі часи його існування [10, с. 183].

До певної міри державна символіка відома ще від часів середньовіччя, але саме поняття «державні символи» як термін і як наукова категорія з'явилася у нормативних документах лише у ХХ ст. Не аналізуючи ретельно витoki та генезис державної символіки, слід відмітити, що дискусія серед науковців щодо державних символів триває й донині. На нашу думку, під державними символами слід розуміти встановлені конституцією чи конституційним законом особливі, такі, що історично склалися, графічні чи звукові знаки конкретної держави, які уособлюють її самобутність і національний суверенітет.

Варто вказати і на сутність державних символів, яка виявляється в тому, що вони є зовнішнім проявом державної влади як на території держави, так і за її межами, особливо у відносинах з іноземними державами та міжнародними організаціями. Крім того, і це надзвичайно важливо, вони консолідують громадян незалежно від їх походження, соціального та майнового стану, національності, місця проживання тощо. Державні символи сприяють процесу зміцнення суверенітету держав, який, по суті, виступає першоосновою як для появи, так і для подальшого розвитку самих державних символів. У зв'язку з цим слід погодитися з деякими науковцями, визнаними фахівцями, що логічним наслідком втрати державного суверенітету країни є фактична ліквідація її державної символіки як такої [7, с. 11-12; 9, с. 84].

Близьким до поняття «державні символи» є категорія «національні символи». На наш погляд, національні символи – це сукупність певних ознак (знаків, звукових виразів тощо), які в лаконічній формі виражають національну ідею або декілька ідей історико-політичного характеру. Національна символіка є формою абстрактного відображення наукових знань про свій народ, а також формою повідомлення про себе інших народів. Головним чином вона розповсюджена всередині держави і лише частково може бути відома за її межами. По відношенню до державних символів національні символи, як правило, є більш старовинні, тому що не піддаються змінам і рідко знаходять своє нормативне закріплення. Що ж стосується державних символів, то вони закріплюються в конституції і в законодавстві як офіційні символи державного

суверенітету. Деякі національні символи або їх частина можуть бути закріплені в законодавстві і набувають статусу державних. Наприклад, національний гімн України (його перший куплет і приспів) стали Державним Гімном України.

До державних символів, як правило, відносять герб, гімн та прапор держави. У зв'язку з цим хочеться відмітити, що в деяких зарубіжних країнах до державних символів відносять, наприклад, столицю держави (Албанія, Болгарія, Угорщина), національне свято (Албанія, Вірменія, Румунія), державну печатку (Ватикан, Румунія, Словаччина, Чехія). Наприклад, ч. 1 ст. 14 Конституції Чеської Республіки визначає державними символами великий і малий державний герб, державні кольори, державний прапор, штандарт Президента Республіки, державну печатку і державний гімн [1, с. 502].

Згідно з ч. 1 ст. 20 Конституції України державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Аналізуючи ці державні символи слід зазначити, що Державний Прапор України – це описане в законодавстві офіційне полотнище держави, в якому шляхом підбору синього і жовтого кольорів виражені певні ідеї політичного характеру і яке символізує суверенітет України. Згідно з чинною Конституцією України Державний Прапор України – це стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. До речі, термін «стяг» є одним із сьогоденних синонімів слова «прапор», і який виник ще за часів Київської Русі. Синоніми слова «прапор» сьогодні в українській мові виступають також слова «знамено», «хоругва», які широко використовуються в Україні починаючи з другої половини XIV ст.

Державний Прапор України піднімається на будинках органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а у святкові дні – й на інших будинках. За кордоном він вивішується на будинках дипломатичних представництв, консульських установ та інших офіційних представництв України або при міжнародних організаціях – згідно з нормами міжнародного права, правилами дипломатичного протоколу і традиціями країни перебування.

У зменшеному розмірі Державний Прапор встановлюється на транспортних засобах Президента України, Прем'єр-міністра України, керівників державних та урядових делегацій, глав дипломатичних представництв і консульських установ України за кордоном, глав постійних представництв України при міжнародних організаціях.

Державний Прапор України піднімається на морських судах, судах внутрішнього плавання та інших засобах пересування, на яких як офіційні особи перебувають Президент України, Прем'єр-міністр України та інші особи, які представляють Президента України чи Кабінет Міністрів України, згідно з морськими традиціями і правилами дипломатичного протоколу.

Державний Прапор України може бути піднятий при церемоніях та під час інших урочистих заходів, що проводяться органами державної влади України, громадськими організаціями, юридичними особами. Він може використовуватися як елемент або геральдична основа державних нагород України, а також емблем і прапорів органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Державний Прапор України може бути вивішений на знак трауру (жалоби). У таких випадках у верхній частині древка прапора кріпиться чорна стрічка, довжина якої дорівнює довжині полотнища прапора. На знак трауру Державний Прапор України має бути приспущений до половини древка.

Згідно з постановою Верховної Ради України від 28 січня 1992 р. № 2067-ХІІ цей прапор являє собою прямокутне полотнище, а співвідношення ширини прапора до його довжини складає 2:3.

Державний Герб України – це закріплений у законодавстві офіційний умовний (символічний) знак, який через відповідне зображення виражає коло певних ідей політичного характеру та символізує суверенітет України. У спеціальній та енциклопедичній літературі поняття «державний герб» тлумачиться як «...офіційний, відмінний знак, емблема держави, що зображується на бланках і печатках державних органів, на грошових знаках...» [12, с. 76]. Згідно з чинним українським законодавством в нашій державі

повинні бути малий і великий державні герби. Малий Державний Герб України – це Знак Княжої Держави Володимира Великого, а також Великий Державний Герб України – він повинен встановлюватися з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького.

Малий Державний Герб України був затверджений постановою Верховної Ради України «Про Державний Герб України» від 19 лютого 1992 р. № 2137 – XII. Цією постановою було визначено, що малий Державний Герб України – це тризуб кольорового (золотистого) зображення (20:12), розташований на фоні синього кольору (22,5:16). Передбачена можливість і чорно-білого зображення Державного Герба України, а також визначено, що зображення Державного Герба України розміщується на печатках органів державної влади та органів державного управління, грошових знаках і знаках поштової оплати, службових посвідченнях, штампах, бланках державних установ, на паспортах громадян України або документах, що їх замінюють.

Державний Герб України може використовуватися як елемент або геральдична основа державних нагород України, а також геральдичних знаків – емблем і прапорів органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Він розміщується на прикордонних знаках і пунктах пропуску через державний кордон України. Може бути зображений на орденах і медалях України та її грошових знаках.

Державний Гімн України – це закріплена в законодавстві музично-поетична емблема держави, яка через систему музично-поетичних образів виражає певне коло ідей політичного характеру та символізує державу як суверенну.

Термін «гімн» грецького походження, що означає буквально: «похвальна пісня, пісня на шану богів» [11]. У довідковій енциклопедичній літературі поняття державного гімну дається як «велична пісня програмного характеру, яка є офіційним символом держави» [12, с. 77]. Згідно з чинною Конституцією України Державним Гімном України є національний гімн на музику М. Вербицького. Текст (слова) був затверджений Законом України «Про

Державний Гімн України» від 6 березня 2003 р. Його складають перший куплет та приспів твору П. Чубинського в одній із відомих редакцій [4].

Законодавством встановлено, що урочисті заходи загальнодержавного значення розпочинаються і закінчуються виконанням Державного Гімну України. Його виконання у військових частинах, на військових кораблях і суднах регламентуються військовими статутами. При проведенні офіційних заходів за кордоном виконання Державного Гімну України здійснюється згідно з правилами, встановленими Міністерством закордонних справ України з урахуванням практики країни перебування і Закону України «Про Державний Гімн України». Допускається виконання Державного Гімну України при проведенні спортивних змагань з урахуванням існуючої практики спортивних організацій. При публічному виконанні Державного Гімну України присутні заслуховують його стоячи, чоловіки – без головних уборів. Слід також зазначити, що символіка об'єднань громадян та релігійних організацій не повинні відтворювати державні символи України.

У зв'язку з цим важко погодитися із П. Стецюк відносно твердження, що прийняттям 6 березня 2003 р. Закону України «Про Державний Гімн України» в основному було завершено процес встановлення державних символів України [6, с. 108], а також з його позицією, що в Україні раніше не існувало традиції функціонування великого та малого державних гербів, що сучасна європейська конституційна-правова практика майже не знає ситуації з наявністю великого і малого державних гербів, а тому виникає питання про доцільність встановлення Великого Державного Герба України як такого [6, с. 109]. Справа в тому, що згідно зі ст. 20 Конституції України встановлення державних символів, їх опис та порядок використання повинен бути встановлений саме законом, причому конституційним. Ці приписи Конституції України є імперативними, а тому процес встановлення державних символів України не можна вважати завершеним, як і ставити питання про доцільність встановлення Великого Державного Герба України.

На відміну від процесу встановлення державних символів України, який на сьогодні знаходиться в стадії завершення, інститут правового регулювання порядку використання державних символів України перебуває на початковому етапі свого формування. На сьогодні це є дуже складна за розв'язанням проблема, яка потребує окремого дослідження. Не аналізуючи її ретельно, відмітимо, що відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 92 Конституції України порядок використання і захисту державних символів встановлюється виключно законом України. Крім того, ч. 6 ст. 20 Конституції України чітко визначає, що порядок використання державних символів України встановлюється законом, який приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, тобто конституційними законами. Як вже зазначалося, в нашій державі діє лише Закон «Про Державний Гімн України», а регулювання інших державних символів відбувається на рівні підзаконних актів, зокрема Постановою Верховної Ради України «Про Державний Герб України», а також окремими положеннями групи підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих ще за часів УРСР і які діють на території України лише в тій частині, в якій вони не суперечать Законам України.

Особливої уваги заслуговує охорона державних символів України як суверенного права українського народу на власну державність. Під охороною державних символів слід розуміти систему державних і громадських заходів спрямованих на забезпечення виконання і дотримання норм Конституції України та інших нормативно-правових актів, які регулюють порядок встановлення та використання державних символів. У вузькому розумінні правова охорона державних символів – це встановлення юридичної відповідальності за порушення норм про використання державних символів.

На сьогодні чинним законодавством передбачена лише кримінальна відповідальність: за публічну наругу над Державним Прапором України або Державним Гімном України (ч. 1 ст. 338 ККУ) та за незаконне підняття Державного Прапору України на річковому або морському судні (ст. 339 ККУ) [2].

На наше глибоке переконання система правової охорони державних символів України не повинна обмежуватися лише кримінальною відповідальністю. Доречно було б передбачити також і конституційно-правову та адміністративну відповідальність, на чому вже наголошувалося іншими вченими [8]. Чинна Конституція України передбачила для громадян України новий обов'язок шанувати її державні символи. Встановлена кримінальна відповідальність за публічну наругу над державними символами України далеко не охоплює всі можливі випадки неповаги до державних символів. Було б виправданим, на наш погляд, встановлення адміністративної відповідальності за неповагу до державних символів. Таких випадків існує безліч і за них ніхто не несе відповідальності. Наприклад, під будинком державного органу або органу місцевого самоврядування висить обтріпане на вітру і вицвіле полотнище Державного Прапора України, що слід вважати неприпустимим і винні в цьому особи могли б бути притягнуті до адміністративної відповідальності. Таким чином, є всі підстави стверджувати, що в Україні гострою постала проблема створення надійної та ефективної системи правового регулювання як порядку використання, так і охорони її державних символів. На жаль, Конституція України не завершила процес повного оформлення державної символіки. У той же час вона заклала основи для ствердження України як незалежної та суверенної держави. Потрібно тільки виконувати приписи Основного Закону України.

Список літератури:

1. Конституции государств Европы : у 3 т. – М.: НОРМА, 2001. – Т. 1. – 824 с.
2. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // ВВР України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131 (зі змінами).
3. Орел А. Словник чужомовних слів / А. Орел. – Нью-Йорк, 1964. – Ч. II. – 476 с.
4. Про Державний Гімн України : Закон України // ВВР України – 2003. – № 24. – с. 163.
5. Стецюк П. Б. Конституційно-правове регулювання державних символів України : дис. ... канд. юрид. наук / Петро Богданович Стецюк. – Х., 1994. – 209 с.
6. Стецюк П. Б. Державні символи України: конституційно-правова характеристика / П. Б. Стецюк // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 6. – С. 108–109.
7. Стецюк П. Б. Конституційно-правове регулювання державних символів України : автореф. ... канд. юрид. наук / П. Б. Стецюк. – Х., 1994. – 17 с.

8. *Стецюк П. Б.* До компетенції законодавства про державні символи України / П. Б. Стецюк // Концепція розвитку законодавства України : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, травень 1996 р.). – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1996. – С. 176.
9. *Тодыка Ю. Н.* Основы конституционного строя Украины : учебн. пос. / Ю. Н. Тодыка. – Х. : Факт, 1999. – 320 с.
10. *Фромм Э.* Душа человека / Э. Фромм. – М., 1992. – 241 с.
11. *Шпета П.* Словник чужослів. – Торонто, 1977. – 220 с.
12. Юридический энциклопедический словарь / [гл. ред. А. Я. Сухарев]. – 2-е изд., доп. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 528 с.

***Кушніренко А. Г.* Проблема законодательного закрепления, использования и охраны государственных символов Украины: конституционно-правовой аспект.**

Рассмотрены проблемы законодательного закрепления и использования государственных символов Украины. Государственные символы выполняют социальную, политическую и представительскую функции, которые важны для дальнейшего функционирования государства. Символы государства являются воплощением независимости и самостоятельности государства, которые выделяют ее среди других государств на политической арене.

Ключевые слова: государственные символы, независимость, суверенитет, Конституция Украины.

***Kushnirenko A. G.* Problem of legislative fastening, use and protection of the state symbols of Ukraine: constitutionally-legal aspect.**

Given article is devoted problems of legislative fastening and use of the state symbols of Ukraine. The state symbols carry out social, political and representation functions which are important for the further functioning of the state. State symbols are an embodiment of independence and independence of the state which allocate it among other states in political arena.

Key words: the state symbols, independence, sovereignty, the Constitution of Ukraine.